

Religieus gemotiveerde voedselhulp in de context van de Covid-19 pandemie: gemeenschap, zingeving en empowerment

Kirsten van der Ham, Marjolein Hekman, Mirella Klomp, Peter-Ben Smit & Thijs Tromp*

Summary

Before the Covid-19 crisis, churches organized many activities in church building, De Nieuwe Stad in Amsterdam Zuidoost, including serving free meals for everyone who wanted them. When this was no longer possible because of the Covid-19 measures, the international churches Treasures International Ministries and Maranatha Community Transformation Centre and Diaconie Evangelisch-Lutherse Gemeente Amsterdam decided to work together and start delivering meals to people's houses. As one, relatively small project, operating alongside other aid initiatives, the meals project soon received many more enlistments than anticipated, and the Covid-19 crisis lasted longer than expected, which raised questions regarding the underlying needs and how to proceed in the long term. Together with researchers, they started a practical theological research project. On the basis of this project, that included action research, this article describes the meals project, its context and the research method that was employed. It makes clear how these meals expressed and shaped 1) social connections between people, 2) a meaningful life, 3) empowerment of people, and reflects on these themes from a diaconal perspective. The article intends to contribute to the conversation on the role that churches (could) play in society during a pandemic.

Introductie

De coronacrisis dwong veel diaconale projecten hun werkzaamheden opnieuw vorm te geven. De internationale kerk *Treasures International Ministries* (hierna: *Treasures*) organiseerde voor de coronacrisis een buurtmaaltijd onder de naam *Soup Kitchen* in Amsterdam Zuidoost. In kerkgebouw 'De Nieuwe Stad' konden mensen aan tafels met elkaar van een warme maaltijd genieten. Sinds het begin van de coronacrisis is het, vanwege de veiligheidsmaatregelen

* In alfabetische volgorde. Het onderzoeksproject naar dit diaconale maaltijdproject werd uitgevoerd vanuit de Protestantse Theologische Universiteit.

len, voor *Treasures* niet langer mogelijk om deze buurtmaaltijd te organiseren. Omdat de problematiek die al onder de buurtbewoners speelde door de coronacrisis eerder toe dan af zou nemen, besloot de kerk samen met twee andere kerkelijke instellingen vanaf maart 2020 de maaltijden bij buurtbewoners thuis te bezorgen. Dit artikel presenteert de resultaten van een praktisch-theologisch actieonderzoek naar dit maaltijdproject tijdens de coronapandemie.¹ De aanleiding voor dit onderzoek was het hoge aantal aanmeldingen dat het maaltijdproject in korte tijd ontving, onder meer van zorgorganisaties die hun cliënten naar het maaltijdproject doorverwezen. Dit artikel geeft antwoord op de vraag naar de betekenis van het maaltijdproject voor de deelnemers in de context van de pandemie die het gezamenlijk aan tafel delen van een maaltijd onmogelijk maakte. Deze vraag is relevant voor de diaconale praktijk, omdat ontmoeting en contact voor deze praktijk kenmerkend zijn, of zouden moeten zijn. Met dit artikel willen we een bijdrage leveren aan het gesprek over de rol die kerken spelen of zouden kunnen spelen tijdens een pandemie.

In diaconale projecten staat vanouds het delen van een maaltijd centraal. Recente voorbeelden in Nederland zijn de zogenaamde ‘Tafels van hoop’ en buurtmaaltijden zoals sommige (wijk)kerken of pioniersplekken organiseren. Zij vormen een laagdrempelige mogelijkheid om in verbinding te komen met buurtbewoners (Meijers 2019, 87). Dergelijke maaltijden, bereid voor en met mensen in de buurt, voorzien in twee belangrijke levensbehoeften: (gezond) voedsel én ontmoeting. In de praktijk blijkt dat deze diaconale maaltijdprojecten resulteren in het ontstaan en verdiepen van relaties met buurtbewoners. Door het contact krijgen de organisatoren van diaconale maaltijden ook inzicht in wat buurtbewoners verder nodig hebben om een goed leven te kunnen leiden (Bolinger et al. 2015, 91-92). Op die manier ondersteunen de diaconale maaltijdprojecten ook andere vormen van hulp die zij kunnen bieden. Dan gaat het bijvoorbeeld om financiële of materiële ondersteuning, omdat armoede vaker voorkomt binnen deze groep, maar ook om pastorale zorg en, in het geval van nieuwkomers, hulp bij sociale integratie in de Nederlandse maatschappij (Van der Meulen 2018, 67-68).

Eerst worden in dit artikel het maaltijdproject, zijn context en de onderzoeksmethode beschreven. De onderzoeksresultaten van een empirische studie worden vervolgens gepresenteerd, in de categorieën sociale verbinding, zingeving en *empowerment* en gerelateerd aan een theologische invalshoek.

Beschrijving context en project

De context van het maaltijdproject – de samenleving in Amsterdam Zuidoost – kenmerkt zich door culturele diversiteit, een hoge mate van religiositeit en kerkelijke betrokkenheid en door tal van structurele sociale problemen die kansenongelijkheid veroorzaken en versterken.² Ongeveer 70 procent van de bevolking heeft een migratieachtergrond (eerste of tweede generatie). De wijk telt tussen de 100 en 130 kerken, waarvan de meerderheid tot een internationale kerk kan worden gerekend (Van der Meulen 2018, 14).³ De wijk worstelt met problemen omtrent mentale en fysieke gezondheid, huiselijk geweld, werkloosheid, vroegtijdige schoolvertaling, criminaliteit en financiële onzekerheid (GGD Amsterdam 2018, 3). In 2019 leefde 25% van de bevolking van Amsterdam Zuidoost in armoede.⁴ De Armoedemonitor voorspelt bovendien dat reeds bestaande structurele problemen zullen toenemen naarmate de coronacrisis vordert (Gemeente Amsterdam 2020, 5-6). Desalniettemin meldt het onderzoeksrapport *Sterk en Zwak* in Amsterdam dat de maatschappelijke participatie in Zuidoost het hoogst is van heel Amsterdam. Het stadsdeel heeft het hoogste percentage volwassenen dat vrijwilliger is bij maatschappelijke organisaties, waaronder veel religieuze organisaties (GGD Amsterdam 2018, 14).

Aan het begin van de coronacrisis zetten twee kerken in Amsterdam Zuidoost – de internationale kerken *Treasures* en *Maranatha Community Transformation Centre* (hierna: *Maranatha*) – samen met de Diaconie van de Evangelisch-Lutherse Gemeente Amsterdam (hierna: Lutherse Diaconie) een project op waarbij zelfbereide warme maaltijden aan huis worden gebracht, voor mensen die dat nodig hebben. Het aantal breidt zich in de loop van de pandemie uit tot ongeveer 250 maaltijden per week die op maandagen en vrijdagen bij buurtbewoners worden thuisbezorgd. Vanaf september 2020 deelt het project ook 50 voedselpakketten per week uit. De aanmeldingen van mensen die maaltijden of voedselpakketten willen ontvangen, komen grotendeels van meer dan twintig zorgorganisaties. Zij melden hun cliënten ook weer af wanneer deze bijvoorbeeld weer hulp (of mantelzorg) kunnen ontvangen uit eigen sociale kring. De maaltijden die worden bezorgd gaan voornamelijk naar ouderen (1) en naar zieke mensen die niet in staat zijn om voor zichzelf te koken of boodschappen te doen (2). De meerderheid van hen is vrouw, alleenwonend en heeft een migratieachtergrond. De voedselpakketten die worden opgehaald zijn vooral voor mensen die door de coronacrisis in financiële nood zijn geraakt en die net buiten de criteria van de voedselbank vallen of die hun weg niet kunnen vinden in het socialezekerheidsstelsel (3). Een deel van deze

groep bestaat uit mensen zonder geldige verblijfspapieren (zgn. ongedocumenteerden) voor wie het werk in het grijze circuit gedurende coronacrisis wegviel en voor wie geen officiële sociale voorzieningen bestaan (4).⁵ Deze vier doelgroepen zijn niet strikt van elkaar gescheiden.

Het project wordt gecoördineerd door de diaconaal werker van de Lutherse Diaconie en de predikanten van *Treasures* en *Maranatha*. Het team van vier koks en zeven bezorgers – allen vrijwilliger – bestaat uit leden van de betrokken kerken, ongedocumenteerde asielzoekers voor wie de kerken eerder activiteiten organiseerden en mensen die via sociale media van het project hebben gehoord. Voor het grootste deel zijn dit mensen die door de coronacrisis geen werk en/of vaste verblijfplaats hebben. Zij ontvangen een vrijwilligersvergoeding en vaak ook een maaltijd en/of voedselpakket. De betrokken vrijwilligers hebben uiteenlopende religieuze en culturele achtergronden. Zij behoren tot verschillende christelijke en islamitische stromingen en hebben bijvoorbeeld een Nederlandse, Surinaamse, Egyptische, Gambiaanse, Ghanese of Indonesische achtergrond.

Methode

De onderzoeksresultaten die in dit artikel worden weergegeven maken deel uit van een breder onderzoek naar het diaconale maaltijdproject in Amsterdam Zuidoost, waarvan het veldwerk is uitgevoerd door twee onderzoekers van de eerste week van september tot en met de eerste week van november 2020. Dit betreft een praktisch theologisch onderzoek bestaande uit twee delen: participatief actieonderzoek en een stakeholdersonderzoek. Voor dit artikel richten we ons met name op de resultaten van het participatieve actieonderzoek. Het gaat om de inzichten van de directbetrokkenen bij het diaconale project, de organisatoren, vrijwilligers en ontvangers. Deze resultaten geven het beste zicht op de betekenis van het bereiden, rondbrengen en ontvangen van voedsel in het kader van het maaltijdproject. Het tweede gedeelte van het onderzoek bestond uit interviews met stakeholders van het project, zoals met vertegenwoordigers van vijf zorgorganisaties en drie charitatieve fondsen, over de structurele nood in Amsterdam Zuidoost, hun visie op het maaltijdproject en de toekomst van het project. Uit dit stakeholdersonderzoek vermelden we alleen informatie uit interviews met zorgverleners, over hoe zij denken dat de door hen aangemelde maaltijdontvangers het maaltijdproject ervaren.

Van Lieshout et al. beschrijven participatief actieonderzoek als een onderzoeksmethode die zowel beoogt de praktijk te verbeteren als academische ken-

nis te produceren. Dit vraagt om een onderzoeksopzet die de praktijk en de kennis van mensen in de praktijk actief betreft en respecteert (Van Lieshout et al. 2017, 2-3). De projectleiders van het maaltijdproject zijn daarom vanaf het begin betrokken geweest bij het ontwerpen van het onderzoek. Het participatieve actieonderzoek dat is uitgevoerd bestond uit participerende observatie van verschillende aspecten van het project, zoals het koken, bezorgen en coördineren, zodat de onderzoekers de praktijk met al haar dynamiek, successen en vraagstukken, in kaart konden brengen. Daarnaast organiseerden de onderzoekers wekelijks bijeenkomsten met een samengesteld projectteam van twee koks, twee maaltijdbezorgers en twee projectleiders om gebruik te maken van hun expertise over het maaltijdproject. Zij worden in participatief actieonderzoek gezien als co-onderzoekers (Van Lieshout et al. 2017, 18-21). Centrale vragen in deze bijeenkomsten waren: wie zijn de maaltijdontvangers en waarom doen zij een beroep op voedselhulp? Wie zijn de bezorgers en koks en waarom participeren zij in dit maaltijdproject? Wat is de toekomst van het maaltijdproject? Wat zijn de structurele noden in Amsterdam Zuidoost en wat zijn mogelijke lange termijn oplossingen?

Van Lieshout et al. betogen dat de onderzoekers die in het participatief actieonderzoek dicht op de praktijk komen te staan ook gedwongen moeten worden tot kritische reflectie op hun bevindingen door bijvoorbeeld een supervisieteam (*op. cit.* 100-101). In het kader hiervan vond wekelijks een gesprek plaats met de drie supervisors vanuit de universiteit.

De resultaten van onze analyse van de betekenis van het thuisbezorgen van maaltijden en het uitdelen van voedselpakketten presenteren we hieronder, geordend in drie thema's: voedsel als uitdrukking en vormgeving van sociale verbinding, zingeving en *empowerment*.

Resultaten

1. Voedsel als uitdrukking en vormgeving van sociale verbinding

Het maaltijdproject heeft een duidelijk primaire aanleiding: er zijn mensen die vanwege uiteenlopende redenen geen toegang hebben tot voedsel. Dit vraagt volgens de projectleiders om een snelle reactie: het aanbieden van maaltijden of voedselpakketten. Daarnaast beschouwen de projectleiders en vrijwilligers het maaltijdproject van meet af aan als een manier om iets tegen eenzaamheid te doen, om verdere noden te signaleren en om relaties met de maaltijdontvangers op te bouwen, ongeacht hun culturele of religieuze achtergrond.

De projectleiders werken nadrukkelijk vanuit een relationele benadering, waarin zij een balans proberen te vinden tussen het creëren van mogelijkheden voor ontmoetingen en een efficiënte manier van maaltijden rondbrengen. Het projectteam is ervan overtuigd dat er een grote behoefte is aan sociaal contact in Amsterdam Zuidoost. Daaraan willen zij met het maaltijdproject tegemoetkomen. Een deel van de mensen die maaltijden ontvangen heeft naast de maaltijdbezorgers (bijna) met niemand op reguliere basis sociaal contact. Sommige mensen die maaltijden ontvangen, hebben de projectleiders verteld dat ze bang zijn om dagen of weken aan hun lot te worden overgelaten, wanneer zij bijvoorbeeld in hun huis ten val komen of komen te overlijden. Het maaltijdproject kan volgens de projectleiders hierop inspelen door een verbindende schakel te zijn tussen professionele zorgorganisaties en hun cliënten. Een van de geïnterviewde zorgprofessionals gaf het volgende voorbeeld:

“Ze [sc. de projectleider] belde ons om ons te vertellen dat een van onze cliënten de deur niet meer opendeed voor de bezorgers en dat de situatie zorgelijk leek. Toen besloten we dat we dat huis gelijk moesten bezoeken. Toen we daar waren, bleek dat ze naar het ziekenhuis gebracht moest worden.”

De zorgprofessionals legden uit dat zij, met name tijdens de eerste golf van de coronacrisis, hun cliënten niet zo vaak konden zien als wenselijk was voor de gezondheid van cliënten. Het sociale netwerk dat door het maaltijdproject ontstond, was een welkome aanvulling op wat zij zelf konden doen voor de maaltijdontvangers. De geïnterviewde zorgprofessionals zien hier een nog onvervulde potentie van het maaltijdproject: het project komt in contact met mensen in nood, waar bijvoorbeeld uitvoeringsinstanties van de overheid en zorgprofessionals dat niet kunnen. Het maaltijdproject zou de kennis over de specifieke noden van de maaltijdontvangers ook kunnen delen met de lokale overheid en zorgorganisaties om de zichtbaarheid van de nood te vergroten, volgens de zorgprofessionals. De projectleiders vanuit *Treasures* en *Maranatha* staan hier ambivalent tegenover. Als migrantenpastors hebben ze vanuit het verleden niet het gevoel door de overheid en zorgorganisaties onvoldoende te zijn erkend in hun rol als gemeenschapsleiders. Deze erkenning maakt op hen een instrumentele indruk. Zij vrezen bovendien dat wanneer zij gaan samenwerken met grotere organisaties ze restricties opgelegd zullen krijgen of minder zeggenschap krijgen in hun eigen projecten.

Het projectteam waardeert het hoog dat de maaltijdontvangers hun voordeuren openen voor de bezorgers en met hen in gesprek gaan. Zij duiden het

als een teken van verbinding en vertrouwen tussen maaltijdontvangers en de vrijwilligers van het maaltijdproject. Een van de projectleiders legt uit:

“There is already a lot of trust between the team and the recipients. Maybe already for 90%. In this neighborhood you do not open the door to everyone. That they open their doors for us already shows that they trust us and the meals we bring.”

In het bijzonder waardeert het projectteam het dat ongedocumenteerde mensen bij het maaltijdproject aankloppen, aangezien zij doorgaans weinig vertrouwen hebben in de overheid en mensen buiten hun eigen kennissenkring. Het feit dat een groep mensen zonder geldige verblijfspapieren zelf vrijwilliger is bij het maaltijdproject wordt gezien als een bewijs van de vertrouwensrelatie. Bovendien vervult het maaltijdproject voor het projectteam zelf ook die verbindende functie: zij zien het team dat meewerkt aan het maaltijdproject als familie. Zeker voor vrijwilligers die geen familie in Nederland hebben, is dit van waarde.

De verbinding die ontstaat tussen de deelnemers aan het maaltijdproject (mensen die het project coördineren, maaltijden bereiden, voedsel bezorgen, en/of ontvangen) is een verbinding tussen mensen uit diverse lagen van de samenleving. Dan gaat het niet alleen om religieuze of culturele gelaagdheid, maar ook om verschillende sociaaleconomische klassen en verschillende generaties. Door het tot stand brengen en koesteren van intermenselijke relaties levert deze diaconale praktijk een bijdrage aan de samenleving van Amsterdam Zuidoost, zodat diversiteit gewaardeerd wordt in plaats van dat er conflicten ontstaan tussen verschillende culturele of religieuze groepen. Volgens een van de projectleiders ligt hier de kracht van het project:

“Every life matters, regardless of your background. There is unity in diversity. The differences in doctrine for example are not an obstacle.”

De sociale verbinding die, volgens de vrijwilligers en de projectleiders tussen de diverse deelnemers aan het maaltijdproject ontstaat, is volgens hen gebaseerd op liefde voor de medemens. Het is dus meer dan het werken aan sociale netwerken, maar belichaamt de spirituele missie van het maaltijdproject.

Overigens stonden niet alle mensen die een maaltijd ontvingen open voor de uitnodiging om in contact te gaan. Ons onderzoek geeft geen inzicht in de redenen om contact af te houden. Volgens de vrijwilligers spelen schaamte of de angst voor besmetting hierin mogelijk een rol. Maar het is evengoed

mogelijk dat deze mensen eenvoudigweg geen behoefte hebben om in contact te komen met de mensen die de maaltijden of voedselpakketten bezorgen.

2. Voedsel als uitdrukking en vormgeving van zingeving

Voor de vrijwilligers die aan het maaltijdproject meewerken, draait het maaltijdproject niet om het simpelweg uitdelen van voedsel. Voor hen is het project ook een vorm van zingeving. Bij sommigen blijkt dat met name in de wijze waarop ze hun motivatie verwoorden om aan het maaltijdproject mee te werken. Bij anderen, met name voor sommige bezorgers, zit het zingevende aspect vooral in de waarde die zij beleven aan het contact met de mensen bij wie zij maaltijden bezorgen.

De vrijwilligers zeggen vreugde te beleven aan het koken, het boodschappen doen en het bezorgen van maaltijden. Het meewerken aan het maaltijdproject is voor hen een manier om hun dagelijks leven tijdens de coronacrisis op een zinvolle manier in te vullen, en dat geldt in het bijzonder voor de mensen die hun baan hebben verloren. Door hun betrokkenheid bij het maaltijdproject halen de vrijwilligers voldoening uit hun dagen, zelfs al gaat het ‘slechts’ om twee dagen in de week. Hoewel de vrijwilligers verschillende religieuze achtergronden hebben, vinden zij elkaar in idealen van naastenliefde, menswaardigheid, compassie en gemeenschap. Zij zien het rondbrengen van maaltijden aan mensen die daarbij gebaat zijn als een manier om liefde uit te delen aan hun naasten. De maaltijd belichaamt in die zin hun liefde en respect voor de naaste, zoals een vrijwilliger als volgt verwoordt:

“We do this out of a message of universal kindness. Everyone deserves that regardless of religion, race etc. Your background doesn’t matter. We give food to all.”

Daarnaast brachten sommige vrijwilligers met een christelijke achtergrond expliciet onder woorden dat hun betrokkenheid bij het maaltijdproject religieus geïnspireerd is en dat zij vanuit die overtuiging invulling geven aan hun taken. Samen met de projectleiders – die ook een christelijke achtergrond hebben – delen zij de ervaring dat hun God hen helpt in het organiseren van dit project en dat zij hun God dienen met hun werk. De projectleiders benadrukken dat kerken, ook hun eigen kerken, zijn geroepen om zich in te zetten voor de bestrijding van de complexe problematiek in Amsterdam Zuidoost. Voedselhulp is een manier waarop geloof praktisch vorm krijgt voor projectleiders en vrijwilligers:

“We have to live our Christian faith. You are not only a Christian on Sundays, but the whole week.”

“We doen dit toch in de naam van de Heer, om Hem te dienen. Dan wil ik ook met passie een goede maaltijd neerzetten.”

Sommige christelijke vrijwilligers willen graag de christelijke inspiratie van het maaltijdproject – als diaconaal project – overbrengen aan degenen bij wie zij maaltijden bezorgen; ook dat maakt voor hen het contact met deze mensen waardevol. Zij denken dat zij hun hiermee een hart onder de riem steken tijdens de coronacrisis. De projectleiders en sommige niet-christelijke vrijwilligers staan hier ambivalent tegenover vanwege de multireligieuze samenstelling van de groep vrijwilligers en ontvangers. De religie-specifieke handelingen die sommige koks en bezorgers op eigen initiatief uitvoeren, betreffen bijvoorbeeld bidden met de mensen die een maaltijd ontvangen, of het meegeven van zelfgemaakte kaartjes met daarop een zelfgeschreven christelijke tekst. Een van de bezorgers noemt deze kaartjes “*Monday blessings*” en “*Friday blessings*.” Een voorbeeld van zo’n tekst is:

“Thank You Lord for Another Friday. It wasn’t easy, but we made it through another week. To God be the glory!”

De bezorger krijgt hier positieve reacties op en wordt door afgemelde maaltijdontvangers en andere vrijwilligers gevraagd of hij hen ook elke maandag en vrijdag een kaartje wil bezorgen. Een andere bezorger biedt de ontvangers aan om voor hen te bidden. Wanneer maaltijdontvangers hier gebruik van willen maken, spreekt de bezorger hardop een gebed uit bij het overhandigen van de maaltijd. Sommige maaltijdontvangers op zijn route – ouderen met een kwetsbare gezondheid – gaven aan dat ze sinds het begin van de coronacrisis geen kerkdienst meer hadden kunnen meemaken, omdat de kerk gesloten was of omdat zij om gezondheidsredenen niet naar de kerk durfden te gaan. Het gebed van deze maaltijdontvanger werd voor hen een belangrijke manier om toch hun geloof in gemeenschap met anderen te kunnen ervaren.

“Ik vind het heel fijn. Vandaag gaat het wel goed met mij, maar dat is niet alle dagen zo. Soms ben ik somber en soms gaat het lichamenlijk ook niet goed. Dan vind ik het fijn dat er voor mij gebeden wordt.”

De projectleiders ontmoedigen deze handelingen niet, maar willen er wel voor waken dat het maaltijdproject als exclusief christelijk beschouwd wordt, waardoor er onnodige barrières worden opgeworpen voor mensen met een andere religieuze achtergrond om zich als vrijwilliger in te zetten voor het maaltijdproject of om van de maaltijden gebruik te maken.

3. Voedsel als uitdrukking en vormgeving van *empowerment*

Naast sociale verbinding en zingeving biedt het maaltijdproject mensen die afhankelijk zijn van hulp ook een mogelijkheid om een actieve rol op zich te nemen in diezelfde voedselhulp en hen zo hun kracht en waarde als mens te laten ervaren. Dit geldt met name voor de vrijwilligers die meewerken aan het voedselproject, al is dit niet de enige manier waarop *empowerment* plaats kan vinden binnen het maaltijdproject. Tegelijkertijd bleek het voor het projectteam een lastige opgave om mogelijkheden voor *empowerment* van maaltijdontvangers te creëren. De relationele benadering, die door de projectleiders wordt benadrukt, kenmerkte ook de projecten die al vóór de coronapandemie door *Treasures*, *Maranatha* en de Lutherse Diaconie werden georganiseerd. Hierin is en was oog voor wie iemand is en welke vaardigheden of talenten iemand heeft. Een van de projectleiders legt uit:

“Iedereen die hier naar binnen loopt, wordt gezien als iemand die iets kan brengen en iemand die hulp nodig kan hebben.”

Deze gerichtheid op *empowerment* is eveneens een component geworden van het maaltijdproject. Aan het maaltijdproject werken koks en vrijwilligers mee die zelf financiële onzekerheid ervaren, werkloos zijn, uit hun huidige baan geen voldoening halen en/of ongedocumenteerd zijn en weinig handelingsperspectief hebben. Een aantal vrijwilligers nam al voor de crisis deel aan de gezamenlijke maaltijden in het kerkgebouw en is daarna bezorger geworden. Het geeft de vrijwilligers een gevoel van voldoening dat ze zich op deze manier nuttig kunnen inzetten voor anderen die zich in een soortgelijke positie bevinden als zijzelf. Daarnaast waarderen de vrijwilligers dat er door hun rol in het maaltijdproject een bepaalde routine in hun leven is. Dit helpt hen om grip te krijgen op hun eigen leven. Bovendien biedt het maaltijdproject voor de vrijwilligers een kans om eigen vaardigheden in te zetten, te ontwikkelen of te ontdekken. Een van de koks, die voor de coronacrisis kookworkshops gaf, maar dat door de coronamaatregelen niet langer kon doen,

kan bijvoorbeeld op deze manier haar vaardigheden bij het maaltijdproject inzetten in plaats van dat ze door de coronacrisis niets om handen heeft.

De leden van het projectteam is ook gevraagd welke mogelijkheden zij zien om *empowerment* van de maaltijdontvangers verder te bevorderen, zodat zij niet onnodig afhankelijk worden of blijven van noodhulp. Het onderzoeken van nieuwe mogelijkheden voor *empowerment* bleek voor de projectteamleden moeilijk, mede vanwege het grote aantal mensen dat zich bij hen meldde voor een maaltijd of voedselpakket. Volgens de projectteamleden vraagt extra inzet voor *empowerment* om meer tijd en ruimte, die er vanwege de druk die de (logistieke) organisatie van het voedselproject met zich meebrengt niet is. Door de signalen die zij van de maaltijdontvangers, zorgorganisaties en de wijk opvangen, is het projectteam ervan overtuigd dat in Amsterdam Zuidoost de nood aan voedsel op dit moment nog steeds zeer groot is. Het lenigen van deze nood heeft voor hen prioriteit boven het bevorderen van *empowerment*. Bovendien wijzen de projectteamleden erop dat een gedeelte van de maaltijdontvangers, met name de oudere en chronisch zieke mensen, al langere tijd afhankelijk is van hulp van anderen en deze vorm van noodhulp dus geen nieuwe afhankelijkheid creëert. De geïnterviewde medewerkers van de professionele zorgorganisaties herkennen zich in de hierboven geschetste situatie. Zij melden ook moeite te hebben om adequaat te reageren op de grote, complexe zorgvragen die zij uit de buurt krijgen. Ook voor hen blijkt het moeilijk om mensen op weg te helpen naar zelfredzaamheid.

Totdat mensen (weer) toegang hebben tot hun eerste levensbehoeften is het projectteam voornemens om het maaltijdproject op deze manier voort te zetten. De leden van het projectteam zijn ervan overtuigd dat ze met deze aanpak de waardigheid van iedere ontvanger erkennen en hen niet tot hulpbehoevenden reduceren. Zij zien degenen die maaltijden thuisbezorgd krijgen als mensen met verantwoordelijkheden. Volgens hen kiezen zij ervoor om bij het maaltijdproject aan te kloppen voor voedselhulp, om hun deuren voor de maaltijdontvangers te openen, de maaltijden op te eten en niet weg te gooien of, wanneer mogelijk, om een voedselpakket op te halen in het kerkgebouw. Voordat deze mensen bij het maaltijdproject om voedselhulp vragen, moeten zij een drempel van schaamte over, volgens het projectteam. Er is veel respect vanuit het projectteam voor het feit dat die stap gezet wordt. Meerdere bezorgers zeggen bovendien dat de maaltijdontvangers ook mensen zijn van wie zij zelf iets kunnen leren: het zijn mensen met meer of andere levenservaring(en).

Sommige maaltijdontvangers vinden zelf manieren om iets van een rolwisseling vorm te geven. Zo geven zij bijvoorbeeld namen door van wie eveneens hulp zouden kunnen gebruiken. Ook geven sommigen met enige regelmaat cadeautjes aan de bezorgers om hen te bedanken voor hun inzet en hen te bemoedigen. De meeste maaltijdontvangers zijn ervan op de hoogte dat veel bezorgers ook zelf tot de doelgroep behoren die voedselhulp nodig heeft. Op deze manier proberen sommige maaltijdontvangers iets terug te doen voor de hulp die zij ontvangen.

Hoewel bijdragen aan *empowerment* een doelstelling van het maaltijdproject is, blijken de mogelijkheden om ook de ontvangers (voor zover ze zelf geen vrijwilliger zijn) te ondersteunen op weg naar zelfredzaamheid uiterst beperkt.

Reflectie

In onze reflecties op het maaltijdproject gaan we eerst in op de betekenis van voedsel en maaltijden. Daarna richten we ons specifiek op het verband tussen de maaltijden enerzijds en de drie thema's verbinding, zingeving en *empowerment* anderzijds en relateren die aan een theologische invalshoek.

Voedsel heeft betekenis op diverse niveaus, waaronder bijvoorbeeld smaak (of het lekker (bereid) is), aantrekkelijkheid (of het er mooi (geserveerd) is) en voedingswaarde (of het gezond en voedzaam is). Daarnaast heeft voedsel ook een morele betekenis: waarom heb ik het voedsel dat een ander niet heeft en ben ik misschien verplicht mijn voedsel met anderen te delen? Deze morele betekenis hangt nauw samen met de sociale betekenis van voedsel: bij een gezamenlijke maaltijd weerspiegelt het voedsel dat wordt gedeeld en de manier waarop dat gebeurt de waarden die door een bepaalde gemeenschap gekoesterd worden. "Nothing is more indicative of who we are than our food and table customs." (Versfeld 2004, 18). Wie er aan tafel komen en wie niet, zegt iets over de aard van de gemeenschap. Hetzelfde geldt voor wie op welke plaats aan tafel mag zitten, de tafelschikking en de etiquette. Maaltijden kunnen ons veel leren over identiteit, grenzen en machtsverhoudingen van groepen en gemeenschappen. Wie een maaltijd gebruikt met anderen, markeert daarmee een zekere vorm van verbondenheid of intimiteit (Douglas 1972, 66).

Deze notie is wezenlijk voor een diaconaal project als het maaltijdproject van de beide internationale kerken en de Lutherse Diaconie. Hoewel dit door geen

van de leden van het projectteam expliciet onder woorden wordt gebracht, lijken zij zich bewust van de vernederende gevolgen van het eenvoudigweg uitdelen van voedsel. Zij distantiëren zich liever van oude beelden van diaconaat en caritas als ‘bedeling van de armen’, waarin het ontvangen van de middelen voor een bestaansminimum een gunst was en geen recht (Noordegraaf & Stoppels 2012, 186). Vandaar dat diaconale voedselprojecten steeds vaker de vorm aannemen van maaltijdprojecten, waar samen gekookt en gegeten wordt (Meijers 2019, 99). Samen koken, de tafel bereiden en de maaltijd gebruiken belichaamt een aantal waarden die voor het diaconale maaltijdproject centraal staan: gastvrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en verbondenheid. Mede daarom is het project in de tijd voor de coronacrisis als een *maaltijd*project ontstaan en vormgegeven.⁶ De coronacrisis zette deze kernwaarden onder druk. Van de ene op de andere dag mocht er niet meer samen gekookt en gegeten worden. Uit solidariteit besloten de projectleiders het project niet te beëindigen, maar het te transformeren. De vrijwillige koks bereidden de maaltijden (deels) thuis en er werden vrijwilligers gevonden om de maaltijd bij de deelnemers van het maaltijdproject aan huis te laten bezorgen. In korte tijd meldden zich echter veel mensen die aanvankelijk niet hadden deelgenomen aan het maaltijdproject. Met financiële steun van een aantal fondsen kon het projectteam het aantal maaltijden (en later ook voedselpakketten) opschalen tot 250 per week.

1. Sociale verbinding

Uit ons onderzoek blijkt hoe belangrijk de bezorgers van de maaltijden de verbinding met de ontvangers van de maaltijden vinden. De koks en de bezorgers doen veel moeite om met de maaltijdontvangers in contact te komen. Ook blijkt het onderlinge contact tussen de bezorgers, koks en andere deelnemers aan het project van grote waarde. Hierbij verliest het maaltijdproject de relationele kernwaarden, verbonden aan het diaconale karakter ervan, niet uit het oog: gastvrijheid, solidariteit, gelijkwaardigheid en verbondenheid (vgl. Meijers 2019, 92). Het voedsel is meer dan de optelsom van zijn ingrediënten en voedingsstoffen, het is onderdeel van een sociale dynamiek, waarin het aanbieden en aannemen van voedsel tussen mensen die elkaar vaak niet of nauwelijks kennen, als een teken van vertrouwen kan worden gezien. Op deze wijze ontstaan er binnen het project verbindingen tussen mensen met diverse sociaal-culturele en religieuze achtergronden, ondanks dat maaltijden niet fysiek gezamenlijk gedeeld worden. Deze religieuze diversiteit binnen het maaltijdproject introduceert ook een spanningsveld: hoe expliciet religieus mogen de uitingen van vrijwilligers zijn, binnen deze praktijk, zonder

dat het ten koste gaat van de gastvrijheid voor andersgelovigen? Hieronder komen we op deze vraag terug. De verbindingen die op deze manier in stand gehouden worden en de nieuwe contacten die ontstaan kunnen als een vorm van *koinonia* – verzoende gemeenschap, teken van het komende koninkrijk – gelezen worden en daarmee als vorm van presentie van het goede nieuws in de maatschappij (vgl. Wissink & Hoekstra, 2018).

2. Zingeving

Zingeving speelt op twee manieren een rol. In de eerste plaats is het project zelf zingend: het bereiden en rondbrengen van de maaltijden geeft de vrijwilligers, zoals de koks en de bezorgers, en projectleiders veel voldoening. In de tweede plaats blijkt het project een praktijk van religieuze zingeving te zijn: diverse deelnemers maken uitdrukkelijk kenbaar dat ze met hun deelname aan het maaltijdproject invulling geven aan hun religieuze roeping om barmhartig te zijn voor mensen in nood. Het gaat hier om mensen die in een christelijke traditie staan, maar ook van participanten uit bijvoorbeeld een islamitische traditie. Het bereiden en rondbrengen van voedsel is voor velen van hen een concrete manifestatie van naastenliefde. Sommigen getuigen daar ook van door de maaltijd vergezeld te laten gaan van een kaartje met een *blessing* of door aan te bieden om met de ontvanger te bidden. De projectleiders geven hier ruimte aan, maar waken er tegelijkertijd voor dat de expliciet religieuze uitingen geen drempels opwerpen voor anderen om mee te doen aan het project. Het maaltijdproject is een religieus gemotiveerd diaconaal initiatief. Uit die motivatie vloeit voort dat het maaltijdproject voor iedereen toegankelijk moet zijn, zowel als ontvanger van maaltijden of als vrijwilliger (en zoals we zagen zijn de grenzen tussen deze rollen soms vaag). Het zoeken naar een balans tussen enerzijds vrijmoedig ruimte geven aan religieuze expressie en anderzijds het stimuleren van een respectvol inclusief klimaat, kenmerkt de wijze waarop zingeving in dit project vorm krijgt. Dat past bij de samenleving van Amsterdam Zuidoost, waar religie, in al haar diversiteit, een belangrijke motiverende factor vormt voor het talrijke vrijwilligerswerk. Het maaltijdproject is voorbeeldig voor de wijze waarop gelovigen en kerken hun roeping gestalte geven om present te zijn in de samenleving.

3. Empowerment

Empowerment speelde een relatief grote rol bij de doelstelling van het project. De onderzoekers uit het projectteam onderzochten in het actieonderzoek of en hoe zij binnen het maaltijdproject ook konden bijdragen aan de zelfredzaamheid van de maaltijdontvangers, zodat zij onnodige afhankelijkheid zou-

den kunnen voorkomen. Volgens de onderzoekers was dat, binnen de context van dit noodhulpproject in coronatijd, een te hoge ambitie. Voor een deel van de mensen die gebruik maken van de maaltijden – met name voor de oudere en zieke mensen – is het moeilijk om actief bij te dragen aan het project, omdat zij al veel langer afhankelijk zijn van hulp en nauwelijks perspectief op verbetering hebben. Dit is een trend die al langer in Amsterdam Zuidoost zichtbaar is (Gemeente Amsterdam 2020, 49). Tegelijkertijd blijkt de rol van ‘ontvangers’ allesbehalve een passieve te zijn. Velen van hen stappen zelf over de drempel om voedselhulp te vragen en geven mede vorm aan het sociale contact rondom de voedselhulp (waar ook waarderen van en feedback geven op het voedsel deel van uitmaken). De onderzoekers benadrukken bovendien dat het feit dat het voor de maaltijdontvangers een bevestiging van hun waardigheid is, dat zij ervaren dat er mensen zijn die om hen denken. Het project blijkt met name een *empowering* functie te hebben voor de vrijwilligers die er als koks of bezorgers bij betrokken zijn, door de al genoemde sociale verbindingen en de zingeving die hun actieve bijdrage aan het project met zich meebrengt, als ook door de erkenning die ze krijgen voor hun talent en inzet.

Rodolfo Gaede Neto (2019 98-102, 109) suggereert dat er een vorm van *empowerment* plaats vindt als mensen uit achtergestelde posities samen met mensen uit meer bevoorrechte posities samen de maaltijd genieten. Hij stelt dat dit een kenmerk is van de christelijke maaltijdprojecten, die geïnspireerd zijn door de wijze waarop Jezus in zijn handelen en onderwijs telkens wijst op het belang van het gebruiken van de maaltijd met mensen die weinig aanzien genoten. Waar vormen van gemeenschap in de marge plaatsvinden, toont zich het koninkrijk van God. Vanuit dat perspectief bezien nemen de vrijwilligers, die zelf ook gebruik maken van de maaltijden, een opmerkelijke plaats in. In hun dubbelrol belichamen ze de gelijkwaardige verbinding tussen alle deelnemers aan het maaltijdproject. Hoewel het maaltijdproject door de coronacrisis is overgegaan van delen rond de tafel naar het distribueren van maaltijden, is door het telkens inzetten op het onderling contact voorkomen dat er een vorm van eenrichtingsverkeer is ontstaan tussen een ‘machtige gever’ en een afhankelijke ontvanger. De ontvangers worden waar mogelijk actief betrokken in de organisatie van het project.

Concluderend

In het diaconale maaltijdproject waarbij kerken in Amsterdam Zuidoost vanwege de Covid-19 pandemie overgingen van het organiseren van gezamenlijke maaltijden op het bezorgen van maaltijden, zijn de genoemde aspecten van verbinding, zingeving en *empowerment* nauw met elkaar verbonden. De verbinding die ontstaat tussen maaltijdgevers en maaltijdontvangers is een vorm van zingeving. Ook een andere dimensie van de verbinding, die immers tot doel heeft om mensen bij te staan, is zingevend: iets goeds doen voor mensen die het hard nodig hebben, vanuit een menswaardigheidsideaal. Het zingevende van dit ‘doen’ krijgt nog meer reliëf wanneer het wordt afgezet tegen het alternatief van een deel van de betrokken vrijwilligers: werkeloos moeten toezien hoe de pandemie allerlei zinnige en zingevende bezigheden dwarsboomt. Naast sociale verbinding met mensen en de vanuit zingevingsperspectief onderbouwde visie dat elk mens een maaltijd verdient en waardigheid heeft, creëert ook de erkenning die met name vrijwilligers krijgen voor hun talent en inzet ruimte voor *empowerment*.

De nauwe samenhang van ‘verbinding’, ‘zingeving’ en ‘*empowerment*’ in dit maaltijdproject houdt mogelijk verband met het feit dat het wortelt in de christelijke traditie van de maaltijdgemeenschap. Voor de betrokken kerkelijke instellingen was de inzet op het verlenen van voedselhulp in een situatie waarin ze geen of nauwelijks kerkdiensten konden houden een manier om op een welbewuste wijze hun geloof vorm te geven en uit te dragen.

Noten

- 1 Zie voor het onderzoeksrapport: Kirsten van der Ham, Marjolein Hekman-Klapwijk, Mirella Klomp, Thijs Tromp & Peter-Ben Smit, *Food in Times of Crisis. A Practical Theological Study on Emergency Relief Provided by Churches in Amsterdam Zuidoost during the Covid-19 Pandemic* (Amsterdam: Protestant Theological University, 2021). <https://www.pthu.nl/media/downloads/pthu-research-report-food-in-times-of-crisis-final.pdf>.
- 2 Zie voor een verdere toelichting van de kansongelijkheid “Masterplan Zuidoost programma 2021-2040”, https://www.zoiszuidoost.nl/downloads/ZO-Zuidoost%20Masterplan_final%202021-2040.pdf.
- 3 Het is in toenemende mate ongebruikelijk om over deze kerken als ‘migrantenkerken’ te spreken, omdat het label ‘migrant’ bepaalde kerken in onze samenleving in een categorie apart zet, in plaats van de verbondenheid van kerken onder elkaar en met de samenleving te benadrukken. In plaats van ‘migrantenkerken’ wordt vaak de aanduiding ‘internationale kerken’ gebruikt.
- 4 In deze statistieken zijn ongedocumenteerde mensen, van wie er duizenden in Amsterdam Zuidoost wonen, niet meegenomen.

- 5 Deze doelgroepen, en ongedocumenteerden in het bijzonder, keren terug in meer empirische studies over het diaconaal werk van internationale kerken voor de coronacrisis. Zie bijvoorbeeld Herman Noordegraaf, *Migrant Churches Confronting Poverty in the Netherlands*, in: *Diaconia*, 3 (2012), 66-87; Van der Meulen 2018.
- 6 Niet alleen diaconale voedselprojecten zijn zich van het risico van vernedering bewust. Ook voedselbanken zoeken naar mogelijkheden om contact te maken met de mensen die van de voorziening gebruik maken en om hen ook op ander manier te ondersteunen bij empowerment en zelfredzaamheid (Janssen, De Jong & Van Nistelrooij 2008, 146 en Depauw & Driessens 2012).

Literatuur

- Bolinger, Bailey, Theresa Schalge & Clotilde Clark-Foulquier (2015),
 Pathway to Social Inclusion. Innovative Responses to Food Poverty and Hunger in the European Union, in: *Diaconia*, 6, 90-93.
- Depauw, Jan & Kristel Driessens (2012),
 Voedselhulp als bron van integratie en activering, in: in: Dierckx, Danielle, Stijn Oosterlynck, Jill Coene & Ann van Haarlem (red.), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2012*, Leuven: Acco, 289-304.
- Douglas, Mary (1972),
 Deciphering a Meal, in: *Daedalus*, 101, 61-81.
- Gemeente Amsterdam (2020),
Amsterdamse Armoedemonitor 2019: Onderzoek, Informatie en Statistiek, Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- GGD Amsterdam (2018),
Sterk en Zwak in Amsterdam: een analyse van 11 leefdomeinen in 22 Amsterdamse Gebieden, Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- Ham, Kirsten van der, Marjolein Hekman-Klapwijk, Mirella Klomp, Thijs Tromp & Peter-Ben Smit (2021),
Food in Times of Crisis. A Practical Theological Study on Emergency Relief Provided by Churches in Amsterdam Zuidoost during the Covid-19 Pandemic, Amsterdam: Protestant Theological University.
- Janssen, Raf, Jetske de Jong & Ria van Nistelrooij (2008),
Armoede de baas!?: Het perspectief van voedselbanken, Utrecht: Sociale Alliantie; Stichting CliP.
- Lieshout, Famke van, Gaby Jacobs & Shaun Cardiff (2017),
Actieonderzoek: principes voor verandering in zorg en welzijn, Assen: Uitgeverij Koninklijke van Gorcum.

Meijers, Erica (2019),

Come and Eat: Table Fellowship as a Fundamental Form of Diakonia, in: *Diaconia* (10), 85-111.

Meulen, Marten van der (2018),

The importance of Denomination for the Civic Engagement of Migrant Congregations in Amsterdam and Beyond, in: *Ecclesial Practices*, 5 (1) 5-21.

Neto, Rodolfo Gaede (2019),

Sharing the Body of Christ, in: Dietrich, Stephanie, Knud Jørgensen, Kari Karsrud Korslien & Kjell Nordstokke (red.), *The Diaconal Church*, Oxford: Regnum Books International, 97-111.

Noordegraaf, Herman (2012),

Migrant Churches Confronting Poverty in the Netherlands, in: *Diaconia*, 3, 66-87.

Noordegraaf, Herman & Sake Stoppels (2012),

Protestants diaconaat vanaf de negentiende eeuw tot heden, in: Crijns, Hub, Ellen Hogema, Lützen Miedema, Herman Noordegraaf, Ploni Robbers-van Berkel, Herman van Well, Jozef Wissink & Hanneke Arts-Honselaar, *Diaconie in beweging. Handboek diaconiewetenschap*, Utrecht: Kok, 185-202.

Versfeld, Martin (2004),

Food for Thought: A Philosopher's Cookbook, Wetton, Cape Town: Double Storey Books.

Wissink, Herman, Trinus Hoekstra, Lützen Miedema & Herman van Well (2018),

Diaconaat en verzoening, in: Crijns, Hub, Ellen Hogema, Trinus Hoekstra, Lützen Miedema, Ploni Robbers-van Berkel, Herman Noordegraaf, Herman van Well, Jozef Wissink & Hanneke Arts-Honselaar, *Diaconaal doen doordacht. Handboek Diaconiewetenschap*, Utrecht: Kok, 31-42.